

Quaderns d'Arqueologia

INTERROGANTS SOBRE EL TALLER IBÈRIC DE FONTSCALDES

per Domènec Solé Folch

Paraules clau: ceràmica ibèrica, cronologia, forn de la Coma, interrogants.

Resum: el taller ceràmic ibèric de Fontscaldes, descobert l'any 1920, malgrat la seva indiscutible importància, ha sofert durant molts anys l'obliti i la indiferència. Recentment s'ha tornat a suscitar un cert interès sobre el tema, però encara queden molts aspectes que presenten incoherències i dubtes.

L'objectiu d'aquest treball és despertar de nou l'interès dels estudiosos, presentant una sèrie d'articles sobre els interrogants pendents de resposta i, al mateix temps, donar a conèixer un conjunt de novetats de la tipologia i decoració de la ceràmica d'aquest taller.

Abstract: the iberian workshop in Fontscaldes, discovered in 1920, has suffered many years of oblivion and indifference in spite of its undoubtful importance. A certain interest has risen recently, but there are still many aspects which present incoherences and doubts.

The purpose of this work is both to rouse the interest of specialists by means of some articles about unanswered questions and to make known a group of novelties about typology and decoration of pottery in this workshop.

Preàmbul

Aproximadament cap a la segona meitat del darrer mil·lenni aC i arribant a coincidir amb l'inici de la presència romana a la península ibèrica, es produïa sobre la franja de llevant l'eclosió d'un període cultural ibèric, del qual coneixem l'existència de diverses manifestacions, com la ceràmica decorada, les encunyacions monetàries, l'ús de l'escriptura, etc.

Emmarcat en aquest context, i aproximadament a partir de començament del segle II aC, trobem el taller ceràmic de Fontscaldes.

L'any 1923, J. Colominas Roca i J. Puig i Cadafalch publicaven un breu però dens informe, a l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, sobre les excavacions dutes a terme l'any 1920 en el jaciment ceràmic ibèric de Fontscaldes (Valls, Alt Camp).

Les excavacions es van iniciar a final de febrer i van finalitzar a darrers de març. Aquests ràpids treballs van donar com a resultat l'aflorament d'un taller ceràmic, amb nombrosos testos de material defectuós, i tot un conjunt de dependències auxiliars que comprenien un forn de grans dimensions.

Després de tants anys de la seva publicació, tornar a llegir aquests informes no constitueix, ni de bon tros, un exercici inútil. La lectura resulta molt suggeridora, alhora que ens permet redescobrir una colla de detalls que durant molts anys han restat oblidats.

Recentment hem pogut tenir accés a l'acta de l'excavació de Fontscaldes-forn de la Coma, feta pel mateix J. Colominas Roca. Durant algunes dècades, aquest document va romandre difícilment localitzable. El seu valor consisteix a poder disposar d'una informació minuciosa i fidedigna que addicionalment permet desfer algunes interpretacions errònies que aquella falta d'accés havia propiciat.

Després del 1923 es va imposar un llarg silenci. A partir del 1955 es van reprendre els estudis sobre el taller de Fontscaldes.

Les recents investigacions ens faciliten una important informació que posa de relleu la vàlua i la complexitat d'aquest taller. No obstant això, encara es pot entreveure un cert nombre d'interrogants sobre diversos aspectes, tals com: la cronologia, la idoneïtat de les primeres matèries, la correlació entre ceràmica i forn, l'estudi de la nova tipologia apareguda..., que encara reclamen l'interès dels investigadors.

El propòsit d'aquest treball és estudiar els problemes esmentats, a la llum de l'actual documentació de què es disposa i dels nous materials apareguts, tot intentant establir una aproximació a l'estat actual d'aquests temes. Finalment subratllarem, en cada cas, les facetes que encara queden pendents de resposta.

La cronologia del taller de Fontscaldes

INTRODUCCIÓ

Actualment la cronologia general de la ceràmica ibèrica, malgrat la seva complexitat i les apreciables diferències regionals, és un tema quasi dilucidat. Però en el cas del taller de Fontscaldes sorprèn, des d'un inici, la falta d'informació sobre la seva cronologia.

Aquesta buidor va persistir durant molts anys. Actualment, i pel que fa a la ceràmica, ja és possible establir uns límits cronològics relativament precisos.

Dissortadament no succeeix el mateix quant a l'estructura del forn, sobre la qual persisteixen diversos dubtes, malgrat els seriosos esforços que darrerament s'han esmerçat sobre aquest tema.

Una de les dificultats afegides en intentar una datació suficientment precisa del taller de Fontscaldes ha estat el propòsit de tractar conjuntament la ceràmica i les dependències del taller properes, particularment l'estructura de forn de la Coma. Conseqüentment s'abordarà, per separat, aquesta qüestió, sense obligar-nos a negar o a admetre d'antuvi una correspondència directa entre ceràmica i forn.

Cronologia de la ceràmica del taller de Fontscaldes

En general, la cronologia de la ceràmica ibèrica ha experimentat a partir dels anys seixanta un considerable ajornament. Fontscaldes tampoc no escapa d'aquesta necessitat.

Per començar, cal dir que aquella interessant documentació abans esmentada produïda amb motiu de les excavacions del 1920 no conté la més mínima referència sobre la possible cronologia de les dependències i els materials apareguts.

Hom podria entendre que aquest tema, si no va ser oblidat, va ser simplement evitat. Tot fa pensar que no es van poder detectar, durant les excavacions del taller i, en particular, dels testers, restes significatives de materials acompanyants que els poguessin permetre datar d'una manera directa i fiable el jaciment. Altrament, la troballa hauria estat un esdeveniment prou notable i valuós com per reflectir-lo en l'informe o en el diari d'excavacions.

Aquesta situació fa pensar que va induir els responsables dels treballs a qualificar, amb prudència, simplement d'ibèriques totes les restes aparegudes, sens cap més comentari ni matisació. Però també podem comprendre que la intensa activitat excavadora que es duia a terme al començament dels anys vint, probablement no donava temps material per estudiar de manera sistemàtica les restes exhumades. En el cas particular de Fontscaldes, la quantitat de ceràmica obtinguda va resultar tan voluminosa que, raonablement, era impossible que fos estudiada a curt termini.

Adicionalment, cal afegir, en descàrrec dels responsables de l'excavació, que l'any 1923, quan ja havien començat a publicar els primers informes sobre el taller de Fontscaldes, va produir-se l'adveniment de la dictadura militar del general Primo de Rivera, que tingué serioses repercussions negatives per a les institucions catalanes i, com és lògic, per a l'Institut d'Estudis Catalans, que conduïa les activitats de recerca històrica.

Les activitats de l'Institut van quedar congelades durant molt de temps.

A partir del 1955 es van començar a produir novament estudis sobre la morfologia dels materials de Fontscaldes i diverses temptatives per acotar la seva datació.

És interessant observar com han anat variant els criteris aplicats per establir aquesta cronologia. A continuació resumirem les conclusions de diversos investigadors que han estudiat aquest tema i observarem la seva evolució.

En primer lloc, cal considerar una breu comunicació d'A. Balil a *Revista de Arqueologia Ampurias*, 1955-56, amb motiu d'estudiar els materials llavors incorporats al MAB, de procedència del Serral.

En aquest estudi trobem per primera vegada un concís treball sobre la tipologia de la ceràmica de petit format, d'imitació emporitana, grisa i oxidada procedent del Serral.

Si bé l'estudi comparatiu de les diverses formes aparegudes donava una cronologia bastant dispersa, tenint en compte el caràcter tancat d'aquella mostra, establia una data conjunta dintre la primera meitat del segle III aC.

Després s'ha de considerar el treball de síntesi de P. Bosch i Gimpera, publicat, des del seu exili, a Mèxic, l'any 1958, sobre el problema de la ceràmica ibèrica.

Basant-se en l'evolució morfològica i decorativa va establir una cronologia relativa de tota la producció dels tallers ibèrics coneguts fins a aquells moments arreu d'Espanya.

Bosch i Gimpera associava la ceràmica de Fontscaldes a la del tossal de les Tenalles de Sidamon i proposava que la de Fontscaldes s'hi podia haver-se inspirat. Situava la vida del jaciment des de final del segle IV aC i durant el III aC.

De totes maneres, reconeixia que la difusió i la comercialització dels seus productes dins l'àrea de la Mediterrània occidental es localitzava fins a nivells de l'època d'August. Encara que no ho va admetre explícitament, va quedar enlaire la possibilitat que

l'amortització del taller de Fontscaldes pogué anar molt més enllà de les dates que figuren en les seves taules cronològiques.

A continuació citarem el treball d'A. Fort Fornàs, corresponent a la seva tesi de llicenciatura (inèdita) titulada *Estudio tipológico de los materiales del horno ibérico de Fontscaldes*. Universitat de Barcelona, 1958.

Es tracta fonamentalment d'un estudi morfològic d'una gran part dels materials dipositats al MAB i reconstruïts, procedents de les excavacions de J. Colominas l'any 1920 a la Coma.

D'acord amb el seu estudi comparatiu, situa la vida del taller, com a data més probable, entre els anys 205 i 175 aC. Suggereix que el complex terrissaire de Fontscaldes, és a dir, la Coma, la Fonteta i el Serral, podria estar constituït per diversos tallers, més o menys contemporanis.

Com es pot apreciar, la cronologia donada per A. Fort, referida en principi als testers de la Coma, sorprèn per la seva restringida acotació.

Un treball de característiques en part coincidents amb el d'A. Fort és el corresponent al facsímil II del *Corpus Vasorum Anticorum* de J. C. Serra Ràfols i J. Colominas, on trobem tot el conjunt de materials procedents de Fontscaldes i reconstruïts en el MAB. També en aquesta obra es presenten, entre d'altres, els materials procedents de Sidamon.

En aquest estudi es posen de manifest les dificultats per establir a Fontscaldes una cronologia correcta, a causa de l'absència, entre els materials de la Coma, de ceràmica acompanyant datada.

Tenint en compte una certa coincidència de la temàtica decorativa entre els materials de Fontscaldes i la ceràmica apareguda al tossal de les Tenalles de Sidamon (també excavat poc abans dels anys vint), els autors intenten establir una relativa proximitat cronològica entre els dos jaciments. Cal dir que el jaciment de Sidamon està perfectament datat gràcies a l'abundant ceràmica de vernís negre trobada i per la probable data de la seva destrucció. No obstant això, determinen una cronologia bastant difosa del taller de Fontscaldes, al voltant de l'any 200 aC.

M. Tarradell i E. Sanmartí, l'any 1980, publicaven, a la Universitat de Besançon, un concís informe sobre la situació dels estudis sobre la ceràmica ibèrica fins a aquelles dates, que ens aporta algunes dades sobre la cronologia de la ceràmica de Fontscaldes.

Aquests autors remarquen que la ceràmica ibèrica pintada a bandes i amb dibuixos geomètrics, resulta pràcticament absent a la Catalunya costera i al Llenguadoc en el transcurs del segle III. També afegeixen que el període de propagació dels càlats de Fontscaldes, que van tenir una gran acceptació al sud de França i en l'àrea de contacte romana occidental, va coincidir amb un corrent d'importacions de ceràmica campaniforme que permet establir una data conjunta.

Conclouen dient que aquest període de producció de Fontscaldes correspon als dos segles iberoromans, és a dir, als segles II i I aC.

Quasi coincident és el treball de P. Guerin, publicat l'any 1987, sobre les ceràmiques ibèriques pintades al sud de la Gàl·lia. Es tracta d'un interessant estudi dels materials importats de la Catalunya Nova.

Identifica una gran part de la ceràmica ibèrica apareguda en les excavacions del sud de França com a probablement pertanyents al taller de Fontscaldes.

La identificació i la datació d'aquests materials és possible fins a nivells de l'època d'August, ja que, efectivament, estan acompanyats de ceràmica campaniforme. Això li permet establir una cronologia que va des de principi del segle II aC fins a finals de l'I aC.

També durant l'any 1987, L. C. Juan Tovar *et alii* van publicar un extens treball al *Butlletí Arqueològic de la RSAT*, de Tarragona, en el qual consideren diversos aspectes del taller de Fontscaldes no definitivament aclarits, tals com el medi natural i econòmic, les primeres matèries, les dependències del taller, els tipus de productes i la comercialització.

En aquest estudi, hi trobem diverses consideracions sobre la datació del taller. Assenyalen una cronologia centrada al segle II aC, si bé admeten que es podria fer parcialment extensiva als segles III i I aC.

L'any 1989 A. Lafuente Revuelto va presentar la seva tesi de llicenciatura a l'Estudi General de Lleida. Universitat de Barcelona (inèdita).

Es tracta d'una àmplia monografia en la qual es revisa tota la informació disponible fins a aquella data sobre la totalitat dels aspectes referents al taller ceràmic de Fontscaldes. Ara per ara continua sent l'obra més documentada que hi ha sobre aquest taller.

Aquí només ens referirem a la cronologia i a algunes consideracions fetes per decidir la data corresponent a la ceràmica.

Per un costat, considera el fet comprovat de l'absència de ceràmica de Fontscaldes en el proper poblat ibèric del Vilar (Valls), destruït a l'inici de la presència romana a la Catalunya costera. També té en compte que la ceràmica de Fontscaldes està en gran part decorada amb motius geomètrics i que a la Catalunya litoral no apareixen fins al darrer terç del segle III aC.

Aquests fets l'indueixen a situar la producció d'aquest taller majorment durant el segle II aC.

Molt poc després, M. J. Conde i Berdós va presentar la seva tesi doctoral a la Universitat de Barcelona, l'any 1990. Es tracta d'un treball exhaustiu per a la sistematització general dels coneguts càlats o barrets de copa. Naturalment, també inclou en l'estudi aquest tipus d'atuell del taller de Fontscaldes.

En tractar les ceràmiques ibèriques de la Catalunya meridional, distingeix clarament les característiques dels distints tallers i assenjala per al de Fontscaldes, la seva peculiar vora reentrant, la decoració menys acurada i manufacturada lleugerament, la qual és més tardana, per exemple, que la del Molí de l'Espígol o la del tossal de les Tenalles.

Situa la cronologia dels càlats de Fontscaldes cap a la segona meitat del segle II aC.

Cal afegir que els materials trobats al Llenguadoc, identificats com a productes d'exportació també d'aquest taller, els situa dins d'una cronologia lleugerament més tardana, que va des del darrer terç del segle II aC fins a les primeres dècades de l'I aC.

Finalment, per tancar aquest resum sobre la cronologia de la ceràmica de Fontscaldes, hem de citar les aportacions dels col·laboradors de la Secció d'Arqueologia del Museu de Valls a l'Institut d'Estudis Vallencs, que han aportat informació i criteris que han ajudat a fixar la cronologia del taller. Hem de citar especialment Samuel Burguete i M. Esther Fabra.

Té una gran rellevància l'observació, feta des de l'any 1986, que no era possible detectar en el jaciment ibèric del Vilar (Valls), destruït al voltant de l'any 200 aC, la més mínima presència de ceràmica de Fontscaldes. Aquesta observació és d'un gran valor i ha estat emprada per diversos autors per delimitar els possibles inicis de l'activitat del taller.

D'altra banda, hem d'afegir l'aparició, durant l'any 1991, d'un nou tester inèdit a la Coma, que no havia estat excavat ni espoliat. S'hi va recollir una important quantitat de ceràmica i materials de rebuig. L'operació de recollida duta a terme amb meticulositat va permetre identificar diversos fragments de ceràmica de vernís negre, dos d'aquests prou significatius per ser datats.

Aquests fragments ens donen, segons M. Ester Fabra, una cronologia que s'estén des de final del segle III aC fins a mitjan del II aC.

En la fig. 1 trobem reflectides totes les cronologies exposades més amunt.

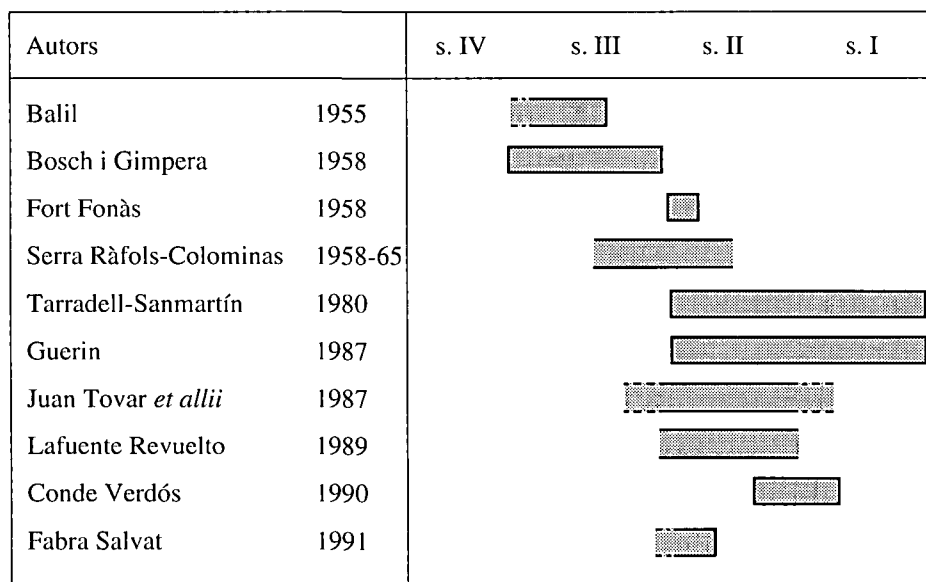

Figura 1. Evolució de la cronologia de la ceràmica ibèrica de Fontscaldes

Conclusions. Qüestions pendents

Fins aquí tenim raonablement delimitada la cronologia de la ceràmica ibèrica provinent de la Coma del taller de Fontscaldes.

No obstant això, cal considerar si els enclavaments de la Fonteta i del Serral, que disten 300 o 350 metres del de la Coma, poden tenir algun decalatge cronològic en les seves activitats i en les seves diferències tipològiques en la producció.

Aquest és un tema pendent d'investigació, és a dir, un dels possibles interrogants que es plantegen en aquest treball.

Les possibilitats d'estudi són considerables. D'una banda, els mateixos materials que hi ha en el MAB i, de l'altra, l'existència de dos nous testers a la Fonteta i al Serral detectats fa pocs anys per Samuel Burguete i Francisco Llagostera, respectivament.

L'obertura i l'estudi d'aquests testers, sens dubte, permetria aquesta recerca, que pot tenir un gran atractiu.

CRONOLOGIA DE L'ESTRUCTURA DE FORN DE LA COMA

Com acabem de veure, ja tenim en gran part acotada la cronologia de la ceràmica de Fontscaldes, però si intentem aprofundir un xic més i provem, per exemple, de datar la ceràmica de construcció romana i també les dependències del taller, ens trobem amb serioses dificultats.

Deixant de banda les dependències de l'obrador, és a dir, basses de decantació, pastador i assecador que podien tenir un caràcter més provisional i potser itinerant, i que després de l'excavació van ser reabsorbits pel conreu de les terres, ens queden l'anomenat forn ibèric i la ceràmica de construcció que mereixen un estudi més aprofundint.

La cronologia del forn de la Coma, com podrem veure tot seguit, és un tema que encara no està definitivament resolt.

Després de quasi tres quarts de segle transcorreguts des de la seva excavació, l'estructura fornàcia de la Coma, malgrat el precari estat de conservació en què es troba, encara constitueix un testimoni i una font d'observació i d'estudi, que haurà de permetre, en un futur pròxim, arribar a conclusions més definitives sobre la seva datació.

Primer estudi del forn

L'estudi de l'estructura del forn va ser confiat, després de l'excavació, a J. Puig i Cadafalch.

Sabem que l'any 1920, quan es va descobrir el forn de la Coma, es disposava d'un nombre reduït de forns ibèrics, ja estudiats, que permetessin definir la identitat del forn de la Coma.

J. Puig i Cadafalch el va comparar amb el forn de Sant Martí de Sarroca, de planta rectangular, el més gran i robust de tots els forns coneguts fins llavors. I va posar de relleu les diferències observades respecte al forn de la Coma.

Si bé, des del punt de vista tècnic, la comparació entre els dos forns semblava bastant apropiada, per contra, des del punt de vista de les aplicacions que se'ls atribuïa, la comparació no resultava gaire convincent.

Del forn de Sant Martí de Sarroca Puig i Cadafalch ens diu que "estava destinat a coure teules i dolls i en general peces de regulars dimensions". En canvi, al forn de la Coma, se li atribuïa la producció de la ingent quantitat de ceràmica ibèrica pintada i també la dels petits formats.

No fa falta esforçar-se per apreciar que l'activitat atribuïda al forn de la Coma no acabava d'encaixar, però com que la persistent recerca, en el taller de Fontscaldes, d'altres forns més apropiats havia resultat infructuosa, sembla que van acabar per donar per bona la dubtosa adequació d'aquell forn per a la cocció de la ceràmica ibèrica. A partir de

llavors l'estructura de forn de la Coma va passar a denominar-se “forn ibèric de Fontscaldes”. Cal afegir que no es va establir cap tipus de cronologia.

Curiosament aquesta incongruència no s'ha qüestionat fins fa molt poc temps.

Programa d'investigació OFFICINA

A partir de l'any 1984, es van iniciar els treballs de catalogació i d'estudi dels forns de productes ceràmics d'època romana a la península ibèrica, corresponents al programa OFFICINA, a càrrec d'un grup d'investigadors d'universitats i museus espanyols.

Havia cridat l'atenció dels responsables d'aquesta investigació un grup de forns de planta quadrada o rectangular, situat a l'àrea catalana, que des dels anys vint estaven qualificats com a ibèrics i que presentaven notables diferències respecte a altres forns autènticament ibèrics ben estudiats i datats.

L'anomenat forn ibèric de Fontscaldes, de planta rectangular, era un dels que presentaven més dubtes.

En aquest apartat ens limitarem a considerar els aspectes més importants sobre l'origen i les funcions del forn que contribueixin a definir la seva cronologia.

En l'estudi sobre aquest tema, de J. C. Juan Tovar i A. Bermúdez Medel, publicat a *Revista de Arqueologia* l'any 1989, es troben una sèrie d'arguments que proposen, en primer terme, la desvinculació del forn respecte a la ceràmica ibèrica, que fins ara li era atribuïda. Els arguments aportats sembla que els donen la raó.

Aquesta condició semblava que era necessària per poder atorgar al forn una cronologia deslligada de les acotacions que imposava la ceràmica ibèrica.

Aquest treball conté un minuciós estudi dels antecedents i del disseny del forn, i posa de relleu els indiscutibles trets tecnològics d'origen itàlic de l'entorn del segle V aC. Afegeixen que “aquest tipus de forn no apareix fora d'Itàlia fins un moment molt posterior. A la Gàl·lia es detecten a començament del segle I dC en la Narbonense, zona més antigament romanitzada. A la Germània no es coneixen fins a l'època d'August-Tiberi, mentre que a Panònia els primers exemplars daten de final del segle I dC i a Britània a partir del regnat de Claudi”.

Després de les dades que precedeixen, caldria esperar que els autors de l'estudi haguessin atorgat al forn de la Coma una cronologia semblant a la dels esmentats forns construïts a províncies a principi de l'època imperial. Doncs bé: simplement ens diuen que “la seva cronologia s'hauria de fixar, per tant, entre la segona meitat del segle II i la primera de l'I aC, coincidint, potser, amb les primeres produccions de *tegulae* de la zona, que comencen a detectar-se en jaciments com Tàrraco (Bermúdez, 1988)”.

Malgrat tots els arguments desqualificatoris, sembla que els autors de l'estudi, en establir una cronologia del forn més o menys coincident amb la de la producció de ceràmica ibèrica, deixen la porta entreoberta a una possible simultaneïtat de producció de ceràmica ibèrica i romana. En el mateix sentit es podria interpretar la possible denominació de forn iberoromà per a l'estructura de forn de la Coma.

Analitzarem ara la situació que aquesta consideració ens planteja.

Si superposem la cronologia de la ceràmica ibèrica, justificada anteriorment, i que podem situar, presumiblement, des de final del segle III fins a les primeres dècades de

l'IaC, amb la de la implantació del forn que hem citat abans, es pot apreciar un important decalatge (figura 2).

Aquest decalatge senzillament significa que, si no hi hagués hagut cap més centre de producció contigu, ens quedaria òrfena de forn tota la ceràmica del taller, produïda des de final del segle III aC fins a principi de la segona meitat del II aC.

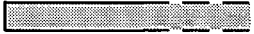
	s. IV	s. III	s. II	s. I
Cronologia de la ceràmica				
Cronologia del forn				

Figura 2. Comparació entre la cronologia de la ceràmica i la cronologia del forn

Cal observar que la situació anterior, independentment del forn de la Coma, ens obliga, doncs, a considerar seriosament la necessitat de l'existència prèvia, i potser simultània, d'altres forns, evidentment ibèrics, al taller de Fontscaldes, tal com va vaticinar J. Colominas.

Si acceptéssim la incapacitat del forn de la Coma per coure ceràmica ibèrica, llavors hauríem de considerar la possible existència d'altres forns ibèrics fins a les primeres dècades del segle IaC. Aquest tema serà tractat a bastament en el corresponent capítol dels forns.

Materials de construcció. Amortització del forn de la Coma

Així com tenim molt documentada la destinació de la ceràmica ibèrica de Fontscaldes, gràcies a la seva extraordinària difusió, en canvi falta comprovar de forma fefaent on anava destinada la producció dels materials de construcció del forn de la Coma.

Resulta molt fàcil pensar que la possible demanda d'aquests productes estigués condicionada, durant els dos primers segles de dominació romana, pel període inicial d'expansió i consolidació de la capital de la província. Però aquest raonament ha d'enfrontar-se amb la dificultat que representen els 25 o 26 quilòmetres de transport d'uns materials extremadament pesants, des de Fontscaldes fins a la capital, que podien ocasionar una considerable despesa addicional i l'excessiu encariment dels productes.

Si jutgem per les nombroses reparacions del forn, apreciables per les successives capes de fang recuit aplicades a mà sobre les parets de la fogaina i dels conductes de foc cap a la cambra de cocció, la supervivència del forn podia haver estat considerable.

Aquesta és una consideració que, naturalment, no permet de cap manera quantificar la vida del forn. Però és possible pensar que la seva supervivència fos prolongada i que l'abandó del taller s'hauria de produir raonablement, quan es van començar a obrir nous tallers ceràmics més competitius als voltants de la capital de la província i es van explotar les argileres properes al riu Francolí.

Més raonable seria lligar l'activitat del forn i la seva amortització a la construcció de vil·les romanes a l'Alt Camp o a les rodalies d'aquell indret. De fet, hi ha constància de la presència propera d'algunes vil·les.

J. Colominas, cap al final del seu diari d'excavacions, referint-se al Ravellar (paratge contigu al Serral) ens diu: "És tradició a Fontscaldes, que allí hi havia un poble antic. Veritablement hi abunda la ceràmica a flor de terra, però quasi tota romana."

Efectivament, avui dia, en un radi de més d'un quilòmetre, encara és possible trobar una gran quantitat de fragments de restes de material de construcció romà i fragments de sigil·lada.

Conclusions. Propostes

Resulta evident que queda obert un nou interrogant sobre la possible data d'amortització del forn de la Coma.

Abans hem pogut delimitar aproximadament el final de la utilització de la ceràmica ibèrica pintada. L'abandonament del seu ús es pot interpretar com un efecte de la romanització de la població indígena. Però no tenim cap referència que ens permeti delimitar la vida del forn. Anem a proposar una línia d'acció per aproximar-nos a una cronologia del forn més fiable.

En primer lloc, s'ha de comparar, mitjançant anàlisis, els materials de construcció que es troben en les vil·les de les rodalies amb els materials corresponents i atribuïts al forn de la Coma i comprovar la seva correspondència.

Si s'obtingués una perfecta coincidència de composició d'ambdós materials, llavors s'haurien de localitzar fragments significatius de ceràmica de vernís negre o bé de sigil·lada que l'acompanyés —materials que, com hem dit abans, son fàcils de trobar en aquells entorns— i intentar identificar i datar aquesta ceràmica. Això permetria, com a mínim, disposar d'uns punts de referència fiables sobre la cronologia del forn de la Coma.

Aquesta és una investigació relativament fàcil de portar a terme i que sens dubte aportaria dades interessants sobre la datació i la vida del forn de la Coma.

El forn de la Coma. El forn

INTRODUCCIÓ

En el capítol sobre la cronologia, en parlar de l'anomenat forn ibèric, es va poder apreciar la gran quantitat de dubtes que s'acumulaven sobre aquesta estructura.

Pràcticament tota la polèmica girava al voltant de la més o menys probable vinculació d'aquest forn a la producció de la ceràmica ibèrica pintada.

En primer lloc es farà un repàs sobre les circumstàncies de la descoberta del forn i la seva identificació d'acord amb la documentació primitiva.

Després s'analitzaran els recents estudis que ens obliguen a substituir la denominació de "forn ibèric" per la de "forn d'origen romà d'època republicana" o bé "iberoromà".

A continuació s'estudiaran les característiques tècniques del forn i la viabilitat del seu treball.

Finalment es posaran de manifest una sèrie de qüestions que afavoreixen la possible existència d'altres forns i que, de fet, constitueixen uns dels temes més importants pendents de resposta sobre el taller de Fontscaldes.

La descoberta del forn de la Coma. Primers estudis

La campanya d'excavacions duta a terme l'any 1920, tal com s'apuntava en el preàmbul d'aquest treball, va donar uns esplèndids fruits, però la peça més rellevant obtinguda va ser sens dubte el forn, no solament per les enormes dimensions i pel disseny singular, sinó també pel seu estat. Es conservaven el *preafurnium*, tres de les quatre arcades, l'espirall de la fogaina i més o menys les tres quartes parts del sòl de la cambra de cocció. Però resulta que aquest important instrument de treball, des d'un principi, no acabava d'encaixar en un taller de ceràmica ibèrica pintada.

J. Colominas, l'investigador responsable de l'excavació, va dibuixar el forn i alguns detalls constructius d'aquest, fet inestimable quan actualment ha desaparegut quasi tot el sòl de la cambra de cocció.

També va disposar de la col·laboració de J. Puig i Cadafalch, el qual va fer un reduït però interessant estudi comparatiu del forn de la Coma amb el de Cal Sègol de Sant Martí Sarroca, que fins llavors era, per les seves dimensions i les seves característiques, el més dimensionat i semblant.

J. Puig i Cadafalch ressalta, en aquest estudi, els trets més importants de cadascun i les diferències tècniques més significatives, detalls que seran tractats més endavant. Però el més interessant de la comparació és que afirma que el forn de Sant Martí Sarroca "estava destinat a coure teules i dolls i en general peces de regulars dimensions".

Malgrat l'evident especialització del forn de Sant Martí Sarroca, els responsables de les excavacions del taller de Fontscaldes no es van pronunciar sobre si el forn de la Coma era prou apropiat per a la cuita de ceràmica ibèrica pintada, quan efectivament tot suggeria que estava dissenyat per coure materials pesants, fet que estava confirmat per l'abundant presència d'aquests materials a l'interior de la seva estructura.

Després de la campanya d'excavacions del 1920, els terrenys de la Coma, la Fonteta i el Serral van retornar a l'activitat agrícola. L'únic vestigi que restava dels treballs a Fontscaldes era l'imponent estructura del forn.

Nou estudi sobre l'estructura de forn de la Coma

En parlar, en un epígraf anterior, sobre la cronologia del forn, ja s'esmentava el projecte d'investigació OFFICINA sobre els forns d'època republicana a Catalunya (segles II-I aC). Dintre d'aquest programa es va dur a terme l'estudi de l'anomenat forn ibèric de Fontscaldes.

Sobre el tema ressenyat i centrat principalment en el forn de la Coma, es va publicar l'any 1989, a *Revista de Arqueologia*, un article signat L. C. Juan Tovar i A. Bermúdez, en el qual es resumeixen els treballs duts a terme i un ampli estudi teòric del forn.

Els treballs van consistir en una meticulosa neteja del forn. Després es va procedir a dibuixar, amb rigor, tots els detalls de les restes de la seva estructura que encara subsistien. També es van recollir els materials ceràmics dispersos en superfície que es van localitzar a la vora del forn.

El propòsit fonamental de la investigació consistia a desvetllar la veritable identitat d'aquesta estructura de forn, que des del 1920 arrossegava la denominació injustificada d'ibèrica.

Divorci entre la ceràmica ibèrica i el forn

És evident que tot el problema de la veritable identitat del forn es va originar a partir dels informes i de l'acta d'excavacions de J. Colominas i J. Puig i Cadafalch, en presentar les restes exhumades com un conjunt de taller ceràmic ibèric, compost per les dependències d'un obrador, el forn i diversos testers. Tal com sabem, no van afegir cap comentari sobre la seva probable cronologia ni la funcionalitat.

Aquesta absència de definició, encoberta pel qualificatiu de restes ibèriques, va condicionar tots els treballs apareguts posteriorment, que hi feien referència.

A continuació trobarem resumits els diversos arguments aportats pels autors, en l'esmentat article, que defineixen la nova identitat del forn.

—Remarquen la gratuïtat de l'atribució dels testers de ceràmica ibèrica al forn, al qual es va assignar la injustificada qualificació d'ibèric.

—Afirmen que el forn de Fontscaldes no té res a veure amb cap altre exemplar de forn situat entre els segles VI i III aC, ja sigui ibèric o peninsular.

—Identifiquen les restes superficials de teules i dolls recuits dels voltants com una prova de la veritable activitat del forn, i afirmen que J. Colominas no en va fer cap menció, malgrat que les havia d'haver trobat.

—Asseguren que aquest disseny de forn és de clar origen itàlic, on existia des del segle V aC, i que no apareix fora d'Itàlia fins molt posteriorment. A la Gàl·lia es detecten a començament del segle I dC a la Narbonense, on són emprats en la fabricació de materials de construcció. A la Germània no es coneixen fins a l'època d'August-Tiberi. A Panònia es comencen a trobar cap a final del segle I dC i, a Britània, a partir del regnat de Claudi, i estan lligats en tots el casos a la influència dels exèrcits romans.

—En tot cas s'hauria d'admetre que la construcció del forn de Fontscaldes hauria de ser posterior a la primera presència romana a la península ibèrica. S'estima una implantació d'època republicana, cap a la segona meitat del segle II aC.

—Els autors de l'article conclouen que, a banda de la suposició de J. Colominas, no hi ha cap indici que permeti afirmar que el forn de la Coma estigués destinat a la cocció de ceràmiques pintades.

—Addueixen que els conductes laterals de foc entre arcades, que desemboquen als costats de la cambra de cocció, havien d'actuar com a bufadors dirigits a la base dels productes apilats, per originar la seva fusió i esfondrament.

Aquest cúmul d'arguments condueix, sens dubte, a una doble desqualificació. Per un costat es fa indispensable acceptar, tant per la cronologia establerta com pel seu origen, que la tradicional denominació de "forn ibèric", que li havien atorgat, necessitava ser canviada i, per tant, li correspon la de "forn d'època romana republicana". D'altra banda, queda bastant demostrat que el disseny del forn és més apropiat per coure materials de construcció romans i no pas ceràmica ibèrica decorada i de petits formats.

No es pot deixar de dir que la fiabilitat d'algun d'aquests arguments ha estat contrastada per certs investigadors. Per exemple, A. Lafuente, especialista en aquests

temes, ja ha esmentat anteriorment, en referir-se als materials de construcció romans trobats a la superfície, argumenta que “no es poden utilitzar per demostrar que van ser cuits en aquest forn, de la mateixa manera que tampoc no es pot utilitzar la ceràmica ibèrica, que també abunda a poca distància, per demostrar que procedeix d’aquest mateix forn”.

Aquesta objecció probablement es pot aclarir afegint que, si bé L.C. Juan Tovar i A. Bermúdez ho desconeixen, en realitat J. Colominas va deixar constància d’aquests materials de construcció en el seu diari d’excavacions, on ens diu: “...Dins de la fogaina del forn, a més de molta terra, hi havia tirats a posta a fi d’omplir-lo, grans fragments de dolium, teules i uns bocins de canonada de terrissa, la majoria recuit... Tan sols hi sortí un fragment de ceràmica ibèrica pintada.”

Aquesta nova matisació referent a la presència d’aquests materials que reomplien la fogaina, juntament amb l’absència quasi total de ceràmica ibèrica, permet reforçar la hipòtesi de la vinculació d’aquests materials al forn. Podem afegir que fos quan fos el moment de reomplir el clot de la fogaina, necessàriament el que més abundava a la superfície i als voltants del forn eren les restes de material de construcció romà i grans dolls. Per tant, si pràcticament sobre el terreny no quedaven restes de ceràmica ibèrica, el més raonable és pensar que, en el moment de l’amortització i des de molt de temps abans, aquest forn només es dedicava a la producció de material ceràmic pesant.

En l’article de L.C. Juan Tovar i A. Bermúdez, malgrat la contundència dels arguments aportats, a l’hora de les conclusions trobem alguna ambigüitat. Ens referim al fet que, si bé descarten la qualificació d’“ibèric” per al forn de Fontscaldes, a continuació afegeixen que “segurament, s’ha de descartar la vinculació de la producció de la ceràmica pintada”. Aquest “segurament” sembla que deixa entreoberta la possibilitat que amb tanta insistència es pretenia negar, és a dir, que deixa novament un cert grau d’incertesa sobre la ineptitud del forn per coure ceràmica ibèrica pintada.

Encara que no es presenta com una proposta de denominació, però sense rebutjar-la, en el mateix article també s’inclou informació sobre el fet que “últimament alguns autors qualifiquen el forn de Fontscaldes com a iberoromà”. Aquesta denominació també incideix en la mateixa ambigüitat apuntada en el paràgraf anterior.

De totes maneres, no hi ha dubte que totes aquestes consideracions incideixen a reafirmar una especialització del forn de la Coma, distinta de la ceràmica ibèrica. La discussió deixaria de tenir sentit el dia que aparegués algun altre forn de característiques més d’acord amb altres forns reconegudament ibèrics.

Dimensions i característiques del forn de la Coma

Exposarem el conjunt de característiques del forn que va donar J. Colominas en els seus escrits i que podrem comprovar que són del tot fiables.

Encara que és molt cert que en l’article publicat per L.C. Juan Tovar i A. Bermúdez Medel es reflecteixen rigorosament les dimensions del forn en el seu estat actual de conservació, consideren més clarificador i convenient reproduir la configuració primitiva, que és molt més completa, tota vegada que aquests investigadors qüestionen alguns dels aspectes del disseny del forn i que J. Colominas va reflectir d’una manera molt acceptable en el seu informe i en el diari d’excavacions.

Dimensions del forn, segons J. Colominas (diari d'excavacions):

Llargària total	5,00 m
Amplària total	1,00 m
Llargada de la part coberta (cambra de cocció?)	2,75 m
Diàmetre dels conductes entre arcs	0,10 m
Amplària entre arcs	0,75 m
Amplària de l'obertura del fons	0,25 m
Llargària de l'obertura del fons	2,25 m
Alçada dels arcs	1,25 m

Aquestes dimensions corresponen aproximadament a la figura 3.

Abans de continuar comentant les característiques del forn, és convenient posar clar alguns aspectes de l'esmentat article de Juan Tovar i Bermúdez Medel que posen en dubte la versió constructiva del forn, exposada per J. Colominas. Probablement això és conseqüència de la destrucció, al final de la Guerra Civil de 1936-39, de la plataforma o del sòl de la cambra de cocció i dels conductes de foc, que impedeix constatar materialment la seva existència i naturalment la veracitat de la informació facilitada pels primers investigadors.

Aquesta desconfiança els condueix a manifestar-se amb expressions tals com “...de esta *supuesta* plataforma no subsiste el menor vestigio” i “Uno de los aspectos más llamativos de la reconstrucción propuesta por Colominas estriba en el sistema de comunicación, *ideado* por este autor, para permitir el paso del flujo térmico de la cámara de combustión a la de cocción...” i també afegeixen, a mode de conclusió: “Tampoco resulta *verosímil* la existencia de una plataforma sólida, sino en todo caso una parrilla perforada.”

La succinta documentació aportada per J. Colominas i J. Puig i Cadafalch potser és realment escassa, però és extraordinàriament clarificadora. És precisa de tal manera que elimina tota altra possibilitat d'interpretació, que l'esmentada plataforma sigui “suposada”, ni tampoc que el sistema de comunicació del flux tèrmic estigui realment “ideat” per J. Colominas.

La reconstrucció reflectida en els dibuixos apareguts en l'article “El forn ibèric de Fontscaldes. Comparacions i tècnica de la cuita”, publicat a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* l'any 1923, està avalada en primer lloc per les descripcions precises que ens fa J. Puig i Cadafalch, responsable de l'estudi comparatiu i pels dibuixos de camp aixecats durant les excavacions, que es troben entre la documentació annexa del diari d'excavacions, i que van ser parcialment reproduïdes, en un format quasi de miniatura, en la figura 381 de l'esmentat estudi. Aquí es troben reflectides en la figura 3.

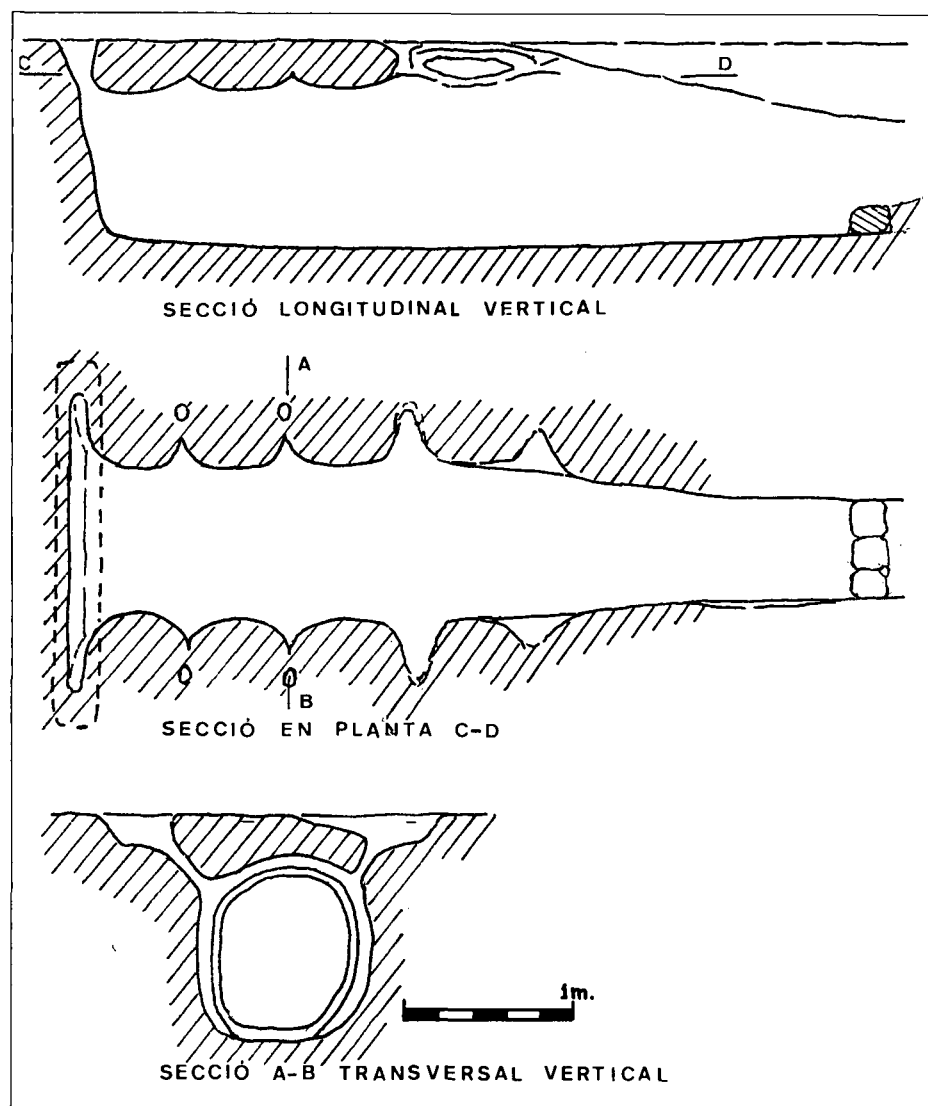

Figura 3

Aquests dibuixos no permeten cap interpretació diferent de la d'una planta de la cambra de cocció correguda, sense forats en el sòl, tal com es representa en la secció longitudinal de la fogaina en alçat i en una altra secció en planta situada lleugerament per sota del sòl de la cambra de cocció, mostrant els forats laterals corresponents i l'espirall del fons a tota l'amplària del forn, tal com es descriu en la pàgina 603 del citat anuari de 1923.

En aquest informe, J. Puig i Cadafalch, en comparar el forn de la Coma amb el de Sant Martí Sarroca, posa explícitament de manifest les diferències de les sortides de foc, tot dient: "Al de Fontscaldes, la sortida de les matèries de combustió és per perllongament de les cavitats entre els arcs, que van a parar de la fogaina al forn. Al de Sant Martí Sarroca queden espais entre les arcades."

Solament amb aquesta informació s'hauria de donar per bona la versió de configuració del forn donada per J. Colominas, però addicionalment trobem, en la documentació gràfica, altres proves complementàries.

Entre la documentació del diari d'excavacions es troba un dibuix a escala, representant un tall transversal de la fogaina, coincidint amb dos forats corresponents a un parell d'arcades. Aquest tall és molt il·lustratiu i està inclòs en la figura 3 d'aquest estudi i, com es pot comprovar, dissipa qualsevol mena de dubte sobre l'existència d'aquestes conductes laterals.

Probablement la prova més contundent és una fotografia del forn, feta de quan es van dur a terme les excavacions.

Aquesta fotografia fou realitzada l'any 1920 per un excepcional fotògraf, en Pere Català i Pic, i s'hi poden apreciar, gràcies a la seva excel·lent qualitat, tots els detalls posats en qüestió, és a dir, el robust sòl corregut de la cambra de cocció, els dos parells de conductes laterals i l'inici de l'espirall transversal del fons (reproducció fotogràfica).

Aquesta fotografia va ser reproduïda en la portada de la revista val·lenca *Cultura* l'any 1989 acompanyant una col·laboració de M. Esther Fabra sobre el forn de Fontscaldes.

Sembla, doncs, que la reconstrucció ideal del forn proposada per J. Colominas és conceptualment correcta.

Aclarida aquesta qüestió, comentarem els trets més importants del forn de la Coma.

Es tracta d'un forn d'una envergadura extraordinària en comparació amb els forns molt poc anteriors o contemporanis.

La llargària de l'estructura de la fogaina era d'uns 5 metres, en la qual es troben inclosos poc més de 2 metres corresponents al *preaferni*, per on s'introduïa el combustible. Això ens donaria una llargària útil de la cambra de cocció de 2,75 a 3 metres.

L'amplària màxima de la fogaina es pot estimar en poc menys d'un metre. La llum interior de les arcades era aproximadament de 0,8 metres d'ample per un metre d'altura.

El que és difícil de concretar és l'amplària útil del laboratori, que no figura entre les dimensions ressenyades per J. Colominas, probablement perquè el sòl de la cambra coincidia amb el nivell inferior del gruix de la terra de cultiu i els contorns devien estar malmesos i poc definits. Aquesta impressió queda avalada per l'esmentada fotografia del forn, de Pere Català i Pic.

El disseny de l'estructura de la fogaina és ben singular. En el dibuix de planta es poden observar quatre arcades de 0,75 metres de profunditat per un metre d'amplària i 1,25

metres d'altura fins al sòl de la cambra de cocció. Aquestes quatre arcades donen lloc a uns espais verticals intermedis dels quals arrancaven els conductes de foc, de 0,05 fins a 0,10 metres de diàmetre, tal com es pot apreciar en el dibuix de la figura 3. L'última arcada no estava unida a la paret de fons, sinó que deixava, a nivell del sòl de laboratori, un espai transversal o espirall de 2,25 metres de llargària per 0,25 metres d'amplària. Cal fer un comentari sobre les dimensions reals d'aquest espirall, ja que el dibuix de J. Colominas resulta realment difícil d'interpretar. És molt probable que es tractés d'un embut rectangular que anés des de 1,80 m de llarg per 0,1 m d'ample fins a 2,25 m x 0,25 m.

Igualment els conductes laterals serien assimilables a embuts cònics que anirien de 0,05 m a 0,10 m de diàmetre.

El conjunt configura, sens dubte, un suport colossal del sòl de la cambra de cocció.

Viabilitat de la cocció

Com hem vist, una de les objeccions adduïdes per L.C. Juan Tovar i A. Bermúdez per rebutjar la configuració del forn presentada per J. Colominas consisteix a afirmar que és tècnicament inviable la solució de les sortides de foc laterals, perquè actuarien com a bufadors dirigits a la base dels productes apilats, originant la seva fusió i el seu esfondrament.

Aquest raonament, que en principi té una indiscutible lògica, en el cas d'haver d'acceptar el seu ús per coure ceràmica ibèrica pintada, perd importància quan es tracta de fabricar materials pesants.

No obstant això, l'observació del conjunt de les boques de foc provoca certs dubtes sobre el raonable funcionament del sistema.

Ara farem algunes consideracions numèriques sobre les seccions de pas de les boques de foc.

Si en primera instància considerem la llista de dimensions donada per J. Colominas, tenim:

—Espirall de fons, de 2,25 m x 0,25 m	Secció = 0,562 m ²
—6 conductes laterals, de 0,10 m de diàmetre	Secció = 0,047 m ²

Com es pot apreciar, la relació de les seccions dels passos és de 12 a 1.

Encara resultaria més desequilibrat si consideréssim els passos mínims ressenyats en donar les dimensions de la fogaina.

—Espirall de fons, d' 1,8 m x 0,10 m	Secció = 0,180 m ²
—6 conductes laterals, de 0,05 m de diàmetre	Secció = 0,118 m ²

En aquest cas, la relació de les seccions dels passos és de més de 15 a 1.

Sense necessitat de recórrer a tediosos càlculs de pèrdues de càrrega dels conductes de foc, es pot apreciar un gran desequilibri entre les seccions de pas. Aquesta situació podria conduir a un excés de cuita al fons de la cambra de cocció i a un defecte de cuita a la resta del forn, sobretot els dies que l'aire dominant afavorís el tiratge.

És evident que sense cap mena de regulació seria difícil de conduir la cuita.

Probablement la distribució uniforme del flux tèrmic es podria aconseguir regulant el pas de l'espirall del fons. L'experiència aconsellaria tapar més o menys pas de l'espirall d'acord amb les característiques del vent dominant i així acomodar-se a cada circumstància.

Cal observar que aquesta disposició dels conductes en forma d'embut podria tenir un resultat atenuant sobre l'efecte de bufador, encertadament observat per Juan Tovar i Bermúdez Medel en el seu estudi del forn.

Amb aquesta estratègia o quelcom semblant, aquest disseny de forn podia constituir una eina de treball prou flexible per poder acomodar-se a les diverses condicions ambientals.

Els forns

Si com hem dit abans, el forn de la Coma estava dissenyat per coure materials pesants i de construcció i que no es considerava adequat per coure ceràmica fina pintada, és de pura lògica que hauria d'haver-hi algun altre forn que hagués cuit la ceràmica ibèrica. I no solament un, sinó probablement algun o alguns més per coure la ceràmica de la Fonteta i el Serral, que es troben excessivament distanciat de la Coma. Aquesta consideració justifica l'encapçalament d'aquest apartat escrit en plural, quan sabem prou bé que només es coneix un sol forn ceràmic descobert a Fontscaldes.

A continuació es descriuen una sèrie d'indícis i fets que apunten en la direcció de justificar la presència d'altres forns.

Encara que podria semblar una apreciació purament subjectiva, no seria res d'estrany que el mateix J. Colominas es plantejés seriosos dubtes sobre la utilització real del forn de la Coma. Altrament no hauria deixat constància en els seus escrits, referents al taller de Fontscaldes, dels reiterats intents de recerca d'altres forns.

Immediatament després de la descoberta del forn de la Coma, J. Colominas es va interessar, segons un passatge del diari d'excavacions, per una superfície "d'uns 20 m quadrats on la terra és completament negra, i s'hi nota una gran escampadissa de carbonissa. Fou explorat acuradament sense cap resultat".

Aquest indret era fàcilment identificable per damunt dels testers A, A' i D, i al peu del marge que aguantava la parada o feixa de damunt del forn. Actualment ha quedat soterrat pel terraplè del desviament de la carretera N-240 al voltant de Fontscaldes.

Fa la impressió que J. Colominas no va gosar destruir el marge; però, encara que no manifesta en el diari d'excavacions què buscava, és obvi que intentava localitzar l'estructura d'un nou forn.

Una altra observació significativa són els testers A, A' i D de la Coma, reflectits en la figura 380 de l'esmentat informe a l'anuari del IEC, es troben de 40 a 45 m per damunt del forn, en una feixa d'un 10% a un 15% de pendent. No sembla que sigui gaire raonable que anessin a dipositar terreny amunt la ceràmica defectuosa, quan si hagués estat cuita en el forn de la Coma, bastit aprofitant un desnivell del terreny, disposaven d'una considerable diferència d'altura a costat i costat, com ho evidencia el marge de prop de 2 metres d'alçària que hi trobem avui dia. Aquest detall de logística ha estat esmentat per altres autors.

Si aquest plantejament pogués produir alguna reticència en l'intent de desvincular la ceràmica ibèrica del forn de la Coma, molt més difícilment es podrien relacionar amb aquest forn els testers de la Fonteta i l'enorme abocament del Serral situats a una distància de 300 a 350 metres.

Un altre indicatiu significatiu és que J. Colominas, en descriure els materials que componen els diversos testers descoberts, mai no esmenta la presència del més petit fragment de materials de construcció ni dòlium i que aquests només són citats en referir-se a l'excavació de la fogaina del forn. L'absència d'aquests materials només es pot explicar si la fabricació d'ambdós materials no era simultània en un mateix forn.

Es tracta d'una evidència més sobre el divorci existent entre el forn i les restes ibèriques. Aquesta apreciació està avalada per una altra comprovació molt recent d'aquest mateix tema, que s'exposarà a continuació.

En el reduït període de temps de cinc anys han aparegut, com a conseqüència de la realització d'obres d'infraestructura, serveis i construccions, tres abocaments o testers inèdits. Dos en les proximitats de la Fonteta i el Serral i un tercer prop de la Coma.

Es pot afirmar que en cap dels tres llocs no va aparèixer el més mínim fragment de material de construcció ni de dòlium.

Justament entre els materials recollits en aquest últim tester, que està situat per sobre del forn de la Coma i a una distància de 60 metres, trobem un altre indicatiu revelador. Es tracta de l'aparició de nombrosos fragments de fang recuit fàcilment identificables per la seva pasta grollera i informe com porcions de graella o estructura de forns malmesos o amortitzats. Aquests materials es trobaven conjuntament amb abundants fragments de pedra calcària, utilitzats sens dubte per reduir el volum del tester.

És probable que aquest últim testimoni sigui molt important i d'un gran pes específic a l'hora d'admetre la possibilitat de l'existència d'altres forns.

Finalment cal afegir un altre argument de logística industrial. Si observem la considerable extensió del taller i el seu possible caràcter itinerant, no sembla que sigui raonable pensar en una explotació assistida per un sol forn; ans al contrari, s'hauria de preveure l'existència de diversos forns oportunament distribuïts en l'àrea d'explotació.

Per concloure el tema, a continuació citem diversos passatges de la documentació primitiva, en els quals l'investigador J. Colominas manifesta la convicció de l'existència d'altres forns.

En l'article publicat a l'*Anuari del IEC* es troben dos passatges que transcrivim literalment:

– “No (hi ha) cap dubte que aquest és el lloc d'on arrencaven les argiles per al forn de la Fonteta.”

– “És probable que, de continuar les investigacions a la Fonteta i al Serral, es notaria la presència d'altres forns.”

Al diari d'excavacions, també hi podem trobar diverses referències en el mateix sentit:

– “Fent un altre sondatge en busca d'un forn, sortí una altra paret... (excavació de la Fonteta).”

– “No va ser possible trobar el forn en aquesta feixa (excavació de la Fonteta).”

– “Al Serral hi ha molta més feina per fer i no hi ha dubte que de fer-hi noves exploracions es notaria la presència d'altres forns.”

Tots aquests significatius fets i cites són els que han motivat que encapçaléssim aquest capítol en plural.

La investigació d'aquests polèmics forns constitueix la gran assignatura pendent del taller de Fontscaldes.

És evident que no es pot proposar cap mena d'investigació a la recerca d'altres forns. En primer lloc, perquè per molt apropiats que siguin tots els raonaments aportats, ens movem en el terreny de les hipòtesis i sobretot perquè aquest tipus d'iniciativa no està en les nostres mans.

Referències

BALIL, A. (1955-56): "Tres ejemplares de la coroplástica ibérica en el Museo Arqueológico de Barcelona", dins d'*Ampurias*, XVII-XVIII, Barcelona, pàg. 255-265.

BOSCH I GIMPERA, P. (1958): "Todavía el problema de la cerámica ibérica", dins de *Cuadernos del Instituto de Historia*, volum II, sèrie antropològica. Universitat de Mèxic. Mèxic.

COLOMINAS ROCA, J., i PUIG I CADAFALCH, J. (1923): "El forn ibèric de Fontscaldes. Comparacions i tècniques de cuita". *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, volum VI, pàg. 602-605.

COLOMINAS ROCA, J. (febrer-març 1920): *Actes. Fontscaldes. Forn de La Coma*. Inèdit. Museu Arqueològic de Barcelona. Diari i Dibuixos.

CONDE VERDÓS, M. J. (1990): *La producció ceràmica en el món ibèric: el kàlathos, anàlisi i classificació*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona.

GUERIN, P. (1986): "La diffusion des céramiques peintes dans le Sud de la Gaule aux II et I siècle avant J.C. L'exemple de Ruscino", dins de la *Révue Archéologique Narbonnaise* 19, pàg. 31-51.

FABRA SALVAT, M. E.: *Secció Arqueològica. Museu de Valls*. Fitxes.

FABRA SALVAT, M. E. (1989): "Altra vegada el forn ibèric de Fontscaldes", dins de *Cultura*, núm. 488, pàg. 7-8.

FABRA SALVAT, M. E., i BURGUETE, S. (1988): "El forn de Fontscaldes", dins de *Cultura*, núm. 478, pàg. 16-18.

JUAN TOVAR, L.C., i BERMÚDEZ, A. (1989): "Hornos de época republicana", dins de la *Revista de Arqueología*. 98, pàg. 40-47.

JUAN TOVAR, L. C. *et alii*: "Medio natural y medio económico en la industria alfarera: El taller iberorromano de Fontscaldes (Valls, Alt Camp)", dins del *Butlletí Arqueològic de R.S.A.T. Època V*, núm. 8. Tarragona.

SERRA RÀFOLS, J.C., i COLOMINAS, J. (1958-65): *Corpus Vasorum Anticorum*. MAB. Fasc. II. Barcelona, pàg. 28-39, fig. 22-40.

TARRADELL, M., i SANMARTÍ, E.: "État actuel des études sur la céramique ibérique", dins de *Céramiques Hellénistiques et Romaines*. Centre de Recherches d'Histoire Ancienne. Vol. 36. Universitat de Besançon, pàg. 303-330.